

MINTAQAVIY RIVOJLANISHNI ANIQLASHDAGI USLUBIY YONDASHUVLAR

Davranov Orzu Abdujabbarovich

TDIU huzuridagi O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari ilmiy tadqiqot markazi

Globalashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi va ichki hududlar o'rtasidagi tafovutlarning keskinlashuvi sharoitida mintaqaviy rivojlanishni ilmiy asosda aniqlash va baholash masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakat iqtisodiy o'sishi ko'pincha milliy makroko'rsatkichlar orqali ifodalansa-da, amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ichki hududlar kesimidagi nomutanosibliklar uzoq muddatli barqaror rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda qo'llaniladigan uslubiy yondashuvlar nafaqat statistik o'lchov tizimi, balki hududiy siyosatni shakllantirishning ilmiy-metodologik asosini ham tashkil etadi.

Mintaqaviy rivojlanish tushunchasi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy farovonlik, infratuzilma ta'minoti, institutsional muhit, innovatsion salohiyat va inson kapitali kabi ko'plab omillarni qamrab oladi. Shu sababli uni aniqlashda bir o'lchamli yondashuv yetarli emas. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda mintaqaviy rivojlanish ko'p o'lchamli, dinamik va tizimli jarayon sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, yangi iqtisodiy geografiya, endogen o'sish nazariyasi, institutsional iqtisodiyot va klaster yondashuvi bu sohada metodologik burilish yasadi.

Mintaqaviy rivojlanish nazariyasi iqtisodiy tafakkurning turli bosqichlarida shakllangan. Dastlabki yondashuvlar neoklassik o'sish modeli bilan bog'liq bo'lib, bu modelda hududlar o'rtasidagi tafovutlar kapitalning erkin harakati natijasida vaqt o'tishi bilan qisqaradi deb qaraladi. Ushbu yondashuvning asosiy nazariy poydevori sifatida Robert Solow tomonidan ishlab chiqilgan neoklassik o'sish modeli e'tirof etiladi. Solow modeliga ko'ra, kapitalning kamayuvchi samaradorligi tufayli kam rivojlangan hududlar tezroq o'sadi va natijada konvergentsiya yuz beradi (Solow, 1956). Biroq amaliy kuzatuvlar hududlar o'rtasida doimiy divergentsiya mavjudligini ko'rsatdi. Shu asosda Gunnar Myrdal kumulyativ sababiyat nazariyasini ilgari surdi. Unga ko'ra, iqtisodiy ustunlikka ega hududlar resurslarni o'ziga jalb qilish orqali yanada tez rivojlanadi, bu esa mintaqalar o'rtasidagi tafovutlarni kuchaytiradi (Myrdal, 1957). Xuddi shunday yondashuv Albert Hirschman tomonidan ham qo'llab-quvvatlangan bo'lib, u notekis rivojlanish iqtisodiy o'sishning tabiiy xususiyati ekanini ta'kidlaydi (Hirschman, 1958).

1990-yillarda mintaqaviy rivojlanish nazariyasida yangi bosqich boshlandi. Paul Krugman tomonidan asos solingan yangi iqtisodiy geografiya maktabi hududiy konsentratsiya, transport xarajatlari va miqyos samaradorligi omillarini asosiy determinant sifatida ko'rsatdi (Krugman, 1991). Bu yondashuv mintaqaviy

rivojlanishni makon omili bilan bevosita bog'lab, ishlab chiqarish va aholi joylashuvining iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qildi.

Shuningdek, Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan klaster nazariyasi hududiy raqobatbardoshlikni tarmoq ichidagi o'zaro bog'liqlik va innovatsion muhit bilan izohlaydi (Porter, 1998). Ushbu yondashuvga ko'ra, mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda sanoat klasterlari zichligi, tarmoq integratsiyasi va bilim oqimi ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega.

Institutsional yondashuv doirasida Douglass North iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida formal va noformal institutlarni ko'rsatadi (North, 1990). Mintaqaviy rivojlanishni baholashda boshqaruv sifati, mulk huquqi himoyasi, shaffoflik va korrupsiya darajasi muhim indikator sifatida e'tirof etiladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda hududiy farovonlikni baholashda kompleks indekslar qo'llanilmoqda. OECD tomonidan ishlab chiqilgan Regional Well-Being Framework hamda World Bankning Subnational Doing Business ko'rsatkichlari mintaqaviy rivojlanishni ko'p o'lchamli baholashga xizmat qiladi. Andrés Rodríguez-Pose hududiy rivojlanishda institutsional sifat va mahalliy boshqaruv omillarining rolini alohida ta'kidlaydi (Rodríguez-Pose, 2013).

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda yagona universal model mavjud emas. Har bir nazariy yondashuv ma'lum jihatni chuqurroq ochib beradi, biroq kompleks tahlil uchun integratsiyalashgan metodologiya zarur. Mintaqaviy rivojlanishni aniqlashdagi uslubiy yondashuvlarni shartli ravishda besh guruhga ajratish mumkin: makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslangan yondashuv, strukturaviy-transformatsion yondashuv, institutsional yondashuv, innovatsion-raqobatbardoshlik yondashuvi va kompleks indeks yondashuvi.

Birinchi yondashuvda asosiy e'tibor yalpi hududiy mahsulot, aholi jon boshiga daromad, bandlik darajasi va investitsiya hajmiga qaratiladi. Ushbu usulning afzalligi statistik ma'lumotlarning mavjudligi va taqqoslash imkoniyatining yuqoriligidir. Biroq u hududiy rivojlanishning sifat jihatlarini aks ettira olmaydi. Masalan, yuqori iqtisodiy o'sish ijtimoiy tengsizlik yoki ekologik degradatsiya bilan birga kechishi mumkin.

Strukturaviy-transformatsion yondashuv hudud iqtisodiyotining tarmoq tarkibi va qo'shilgan qiymat tuzilmasini tahlil qiladi. Sanoatlashuv darajasi, xizmatlar sektori ulushi va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish hajmi mintaqaning rivojlanish bosqichini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv ayniqsa sanoat siyosatini shakllantirishda muhimdir, biroq u inson kapitali va boshqaruv sifatini yetarlicha hisobga olmaydi.

Institutsional yondashuv mintaqaviy rivojlanishni boshqaruv samaradorligi, normativ-huquqiy muhit va davlat xizmatlari sifati bilan bog'laydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bir xil resurs salohiyatiga ega hududlar turlicha institutsional sharoit sababli turli rivojlanish natijalariga erishadi. Shu bois mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda korrupsiya darajasi, byurokratik to'siqlar va biznes yuritish qulayligi indikatorlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion-raqobatbardoshlik yondashuvi hududiy bilim iqtisodiyoti omillariga tayanadi. Ilmiy-tadqiqot xarajatlari ulushi, patentlar soni, startaplar zichligi va oliy ta'lim muassasalari salohiyati mintaqaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilaydi. Bu yondashuv ayniqsa postindustrial iqtisodiyot sharoitida dolzarbdir.

Kompleks indeks yondashuvi yuqoridagi barcha omillarni integratsiya qilishga intiladi. Masalan, hududiy rivojlanish indeksini shakllantirishda iqtisodiy, ijtimoiy, infratuzilmaviy va institutsional ko'rsatkichlar vaznlantiriladi. Biroq bu yerda vazn koeffitsientlarini aniqlash sub'ektivlik xavfini yuzaga keltiradi.

Shu nuqtai nazardan, mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda ko'p bosqichli metodologiyani qo'llash maqsadga muvofiqdir. Birinchi bosqichda iqtisodiy asosiy ko'rsatkichlar orqali umumiy holat baholanadi. Ikkinchi bosqichda strukturaviy va institutsional tahlil o'tkaziladi. Uchinchi bosqichda innovatsion salohiyat va inson kapitali indikatorlari integratsiyalashadi. To'rtinchi bosqichda esa kompleks indeks hisoblanib, hududlar reytingi shakllantiriladi.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy rivojlanishni aniqlash nafaqat statistik o'lchov, balki siyosiy qarorlar uchun analitik vosita hisoblanadi. Agar metodologiya noto'g'ri tanlansa, hududiy siyosat samaradorligi pasayadi. Shu bois indikatorlar tizimi milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi zarur.

Mintaqaviy rivojlanishni aniqlashdagi uslubiy yondashuvlar iqtisodiy nazariya evolyutsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Neoklassik konvergenstsiya modeli, kumulyativ sababiyat nazariyasi, yangi iqtisodiy geografiya, klaster yondashuvi va institutsional iqtisodiyot ushbu sohaning nazariy poydevorini tashkil etadi. Har bir yondashuv mintaqaviy rivojlanishning muayyan jihatini ochib beradi, biroq kompleks baholash uchun integratsiyalashgan metodologiya talab etiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va innovatsion omillarni birgalikda hisobga oluvchi ko'p o'lchamli model eng maqbul hisoblanadi. Bunday yondashuv hududiy tafovutlarni chuqurroq tahlil qilish, resurslarni oqilona taqsimlash va barqaror hududiy siyosatni shakllantirish imkonini beradi. Kelgusida mintaqaviy rivojlanishni aniqlashda raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari, yashil o'sish indikatorlari va ijtimoiy kapital omillarini ham integratsiyalash dolzarb yo'nalish bo'lib qoladi. Shu tariqa, metodologik yondashuvlarning takomillashuvi hududiy rivojlanishning sifat jihatlarini aniqroq ifodalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Hirschman, A.O. (1958) The Strategy of Economic Development. New Haven: Yale University Press.

Krugman, P. (1991) 'Increasing Returns and Economic Geography', Journal of Political Economy, 99(3), pp. 483–499.

Myrdal, G. (1957) Economic Theory and Under-developed Regions. London: Duckworth.

North, D.C. (1990) Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.

OECD (2014) How's Life in Your Region? Measuring Regional and Local Well-being for Policy Making. Paris: OECD Publishing.

Porter, M.E. (1998) Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), pp. 77–90.

Rodríguez-Pose, A. (2013) 'Do Institutions Matter for Regional Development?', Regional Studies, 47(7), pp. 1034–1047.

Solow, R.M. (1956) 'A Contribution to the Theory of Economic Growth', Quarterly Journal of Economics, 70(1), pp. 65–94.

World Bank (2020) Subnational Doing Business Report. Washington, DC: World Bank Publications.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И РАЦИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ СИСТЕМОЙ

Максудхожаева Дильшодахон Мансурхожа кизи
ассистент кафедры «Финансы и финансовые технологии»
Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. В работе используется авторский подход к трактовке финансовой грамотности населения как институционального фактора устойчивого развития бюджетно-налоговой системы. Обосновано, что повышение уровня финансовых знаний способствует росту налоговой дисциплины и снижению теневой экономики.

Ключевые слова: финансовая грамотность, бюджетно-налоговая система, бюджетирование, финансовая культура, финансовые риски

Данный тезис направлен на оценку уровня финансовой грамотности населения и её взаимосвязи с бюджетно-налоговой системой. Финансовая грамотность выступает важнейшим элементом устойчивого развития современного государства, поскольку без сформированной финансовой культуры невозможно обеспечить гармоничное и экономически стабильное общество. По имеющимся международным оценкам, уровень финансовой грамотности населения Республики Узбекистан пока уступает ряду азиатских государств, что подтверждает актуальность дальнейших научных исследований в данном направлении.

Финансовая грамотность - это важный навык, который позволяет рационально зарабатывать, расходовать, сохранять и инвестировать денежные средства, а также защищать себя от финансовых рисков и